

ANNA STELIGA

Uniwersytet Rzeszowski

Jak „czytać” dzieło sztuki plastycznej?

*Kultura i sztuka jest potrzebna każdemu człowiekowi
bez względu na wiek czy zdobyte wykształcenie.
Nie każdy jest artystą, ale każdy może być
odbiorcą dzieł sztuki i uczestnikiem wydarzeń kulturalnych¹.*

Wprowadzenie

Urszula Szuścik², podobnie jak wielu współczesnych badaczy-pedagogów (m.in. K. Łapot-Dzierwa, M. Bogus, A. Boguszevska) podkreśla, iż edukacja przez sztuki plastyczne jest jedną z ważnych i potrzebnych form wiedzy i doświadczenia ludzkiego. Istotnym elementem tejże edukacji jest aktywność plastyczna, która „pozwała na odkrywanie swoich nieuświadomionych możliwości wyobraźni, kształci postawę refleksyjności wobec wszelkich przejawów życia i wytworów”³. Ponadto autorka stwierdza, że jeżeli posiadamy umiejętność zadawania pytań i szukania na nie odpowiedzi środkami wizualnymi, to dostrzegamy także różnorodność rozwiązań formalnych w swoich pracach. Badaczka konkluduje:

dopóki możemy rozmawiać o sztuce, poznawać ją i kreować w działaniach z dziećmi, młodzieżą, studentami, to jest nadzieja, że możemy mówić i pisać o podmiotowości oraz poszanowaniu jednostki dla niej samej, społeczności i wartości w szerokim ich rozumieniu we wszystkich przejawach działalności człowieka oraz form istnienia⁴.

Podstawa programowa przedmiotu *plastyka*

W roku szkolnym 2016/2017 obowiązywała podstawa programowa wprowadzona na mocy Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia

¹ *Kultura – sztuka – edukacja*, t. II, red. B. Kurowska, K. Łapot-Dzierwa, Kraków 2016, s. 5.

² U. Szuścik, *Edukacja artystyczna – twórczy wymiar działalności studenta. Metodyka nauczania plastyki* [w:] tamże.

³ Tamże, s. 86.

⁴ Tamże.

2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół⁵. Według niej m.in.: nauczyciel, który realizuje przedmiot *plastyka*, powinien dążyć do rozwijania myślenia twórczego uczniów, a także przygotowywać ich do uczestnictwa w kulturze i do stosowania nabytych umiejętności w życiu codziennym. Szkoła powinna stwarzać możliwości czynnego uczestnictwa uczniów w kulturze, w wystawach i wydarzeniach artystycznych, które organizowane są w szkole i poza szkołą. Podstawa programowa zaleca odpowiednie wyposażenie pracowni w środki dydaktyczne, np. w reprodukcje dzieł sztuki.

Wspomniana powyżej podstawa programowa opisuje wymagania ogólne i szczegółowe dla przedmiotu *plastyka*. Wymagania ogólne wyznaczają zasadnicze cele kształcenia⁶. Są to: odbiór wypowiedzi i wykorzystywanie zawartych w nich informacji (percepcja sztuki), tworzenie wypowiedzi (ekspresja przez sztukę), analiza i interpretacja tekstów kultury (repcja sztuki). Wymagania szczegółowe precyzują zakres owych treści kształcenia. Podstawa programowa *plastyki* uwzględnia też europejskie zalecenia dotyczące kompetencji kluczowych, wśród których na szczególną uwagę zasługuje świadomość kulturowa obejmująca m.in.: poczucie związku z tradycją narodową, przekonanie o konieczności uczestnictwa w życiu kulturalnym, wyrażanie siebie przez środki rozwijające predyspozycje twórcze, docenianie znaczenia estetyki w życiu codziennym, znajomość najważniejszych dzieł stanowiących o dziedzictwie kultury, a także posługiwanie się językiem sztuki. Istotne jest zauważenie, iż ta podstawa programowa „na wszystkich etapach kształcenia zwraca uwagę na wykorzystanie narzędzi multimedialnych i mediów w nauczaniu oraz kształceniu świadomości kulturowej”⁷.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Przepisy wprowadzające ustawę Prawo oświatowe ustaliła harmonogram wdrażania zmian programowych w szkołach i przekazała do konsultacji projekt obejmujący podstawę programową. Podczas trwania ogólnopolskiej debaty o edukacji „Uczeń. Rodzic. Nauczyciel – Dobra Zmiana” eksperci przygotowali propozycje kierunków zmian w podstawie programowej poszczególnych przedmiotów. Następnie wybrane przez Ministra Edukacji Narodowej zespoły ekspertów rozpoczęły prace nad przygotowaniem projektu podstawy programowej poszczególnych zajęć. Jego wstępną wersję 30 listopada 2016 roku udostępniono na stronie internetowej MEN do szerokich prekonsultacji publicznych⁸. Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej został skierowany do podpisu ministra (z datą 15 lutego

⁵ Dziennik Ustaw z dnia 15 stycznia 2009 r., nr 4, poz. 17.

⁶ Komentarz W. Czapskiego i K. Łapot-Dzierwy do nowej podstawy programowej z przedmiotu *plastyka* (men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/7h.pdf [październik 2015]).

⁷ U. Szuścik, *Nowa podstawa programowa przedmiotu „plastyka”. Komentarz Urszuli Szuścik [w:] Wybrane problemy edukacji plastycznej dzieci i młodzieży*, red. A. Boguszewska, A. Mazur, Lublin 2013, s. 89.

⁸ <https://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/nowa-podstawa-programowa-rozporzadzenie-konsultacji-spoecznych.html> [kwiecień 2017].

2017 roku). Data ostatniego kroku legislacyjnego (tj. punkt 10 – skierowanie aktu do ogłoszenia) jest jeszcze (w momencie, gdy powstawał artykuł) nieznana⁹.

Jakie zatem „rewolucyjne” zmiany w nauczaniu przedmiotu *plastyka* zakłada ów projekt?¹⁰ Nowa podstawa programowa określa, iż:

Przedmiot *plastyka* realizowany jest obowiązkowo w szkołach podstawowych w klasach IV–VIII. *Plastyka* dostarcza uczniom doświadczeń rozbudzających wrażliwość na piękno. Zachęca do indywidualnej i zespołowej ekspresji artystycznej. Rozwija wyobraźnię twórczą i kreatywne myślenie abstrakcyjne, przydatne w każdej dziedzinie życia i w edukacji. Kształci świadomość, że sztuka jest ważną sferą działalności człowieka. Przygotowuje do statusu odbiorcy kultury. Jest ważnym elementem wychowania: stanowi wartościową ofertę wypełnienia wolnego czasu, wspiera integrację społeczną uczniów. Wprowadza w zagadnienia wiążące się z ochroną dóbr kultury i własności intelektualnej. Uczy szacunku dla narodowego i ogólnoludzkiego Dziedzictwa Kulturowego¹¹.

Cele kształcenia – wymagania ogólne¹²:

I. Język i funkcje *plastyki*, kreacja i twórcze działania.

II. Indywidualna i zespołowa ekspresja twórcza, doskonalenie umiejętności *plastycznych*.

III. Wiedza o kulturze *plastycznej*, o narodowym i ogólnoludzkim dziedzictwie kulturowym.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe:

I. Język i funkcje *plastyki*, kreacja i twórcze działania:

1. Uczeń wykazuje się znajomością dziedzin *sztuk plastycznych*.
2. Rozróżnia cechy i rodzaje kompozycji w *sztukach plastycznych* w dziełach mistrzów i własnych.
3. Klasyfikuje barwy w *sztukach plastycznych*.
4. Charakteryzuje i rozróżnia sposoby uzyskania iluzji przestrzeni w kompozycjach płaskich.
5. Charakteryzuje pozostałe środki wyrazu artystycznego.
6. Rozróżnia gatunki i tematykę dzieł w *sztukach plastycznych*; podejmuje działania z wyobraźni i z natury, stosuje w tym zakresie różnorodne formy wypowiedzi.

II. Indywidualna i zespołowa ekspresja twórcza, doskonalenie umiejętności *plastycznych*.

1. Rysuje, maluje i modeluje w przestrzeni, ilustruje zjawiska i wydarzenia realne oraz fantastyczne.
2. Kształtuje różnorodne formy użytkowe i scenograficzne indywidualnie i zespołowo.
3. W pracach *plastycznych* wyraża uczucia i emocje twórcze wobec rzeczywistości (impresja i ekspresja).

⁹ <http://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12293659/katalog/12403198#12403198> [kwiecień 2017].

¹⁰ <https://men.gov.pl/projekt-podstawa-programowa> [kwiecień 2017].

¹¹ <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/podstawa-programowa-przedmiotu-plastyka-iv-viii.pdf> [kwiecień 2017].

¹² Cele kształcenia przedstawione w niniejszym tekście są wyciągiem z nowej podstawy programowej przedmiotu *plastyka* i stanowią jego istotę.

4. W pracach plastycznych interpretuje obserwowane rzeczy i zjawiska.
5. Stosuje różnorodne techniki plastyczne.
6. Podejmuje działania z zakresu estetycznego kształtowania otoczenia.

III. Wiedza o kulturze plastycznej, o narodowym i ogólnoludzkim dziedzictwie kulturowym.

1. Uczeń zna dziedzictwo kulturowe najbliższego otoczenia, wymienia zabytki i dzieła architektury (historycznej i współczesnej).
2. Zapoznaje się z twórczością artystów w obrębie „Małej Ojczyzny”.
3. Wymienia, rozpoznaje i charakteryzuje najważniejsze obiekty kultury wizualnej w Polsce, wskazuje ich twórców.
4. Rozpoznaje wybrane, najbardziej istotne dzieła z dorobku innych narodów.
5. Wykazuje się znajomością najważniejszych muzeów i kolekcji dzieł sztuki w Polsce i na świecie.
6. Zna i stosuje zasady prezentacji i upowszechniania dzieł zgodnie z prawem i „dobrym obyczajem”.

Warunki realizacji nowej podstawy programowej zakładają, że plastyka ma rozbudowywać wyobraźnię i kreatywność niezbędną w rozwoju osobowości młodego człowieka. W programie wszelkie wiadomości dotyczące teorii sztuki oraz jej historii stanowią jedynie uzupełnienie i bazę poznawczą do podejmowanych działań artystycznych. Dzieje sztuki powinny być zatem przedstawiane problemowo, a nie zgodnie z jej historycznym rozwojem¹³.

Podstawowe pojęcia języka plastyki

Choć podstawy programowe się zmieniają, to podstawowy język sztuk plastycznych (nazywanych obecnie coraz częściej – wizualnymi) jest niezmienny. „Poznanie elementów abecadła plastycznego i zasada ich użycia pozwoli uzmysłowić sobie, czym jest sztuka”¹⁴. I aby samemu tworzyć sztukę albo umieć ją „odczytywać”, należy opanować zakres pojęć plastycznych.

Dzieło sztuki plastycznej to wynik artystycznego działania twórcy, obiektywizacja jego zamysłu. Pojęcie to w XIX wieku obejmowało podstawowe kategorie: malarstwo, grafikę, rzeźbę, architekturę, potem także sztuki użytkowe. We współczesnym rozumieniu dziełem sztuki może być nazwana każda rzecz, także organizacja przestrzeni, skomponowana w sposób artystyczny i wzbudzająca estetyczne doznania¹⁵.

Wyżej wymienione podstawowe kategorie dzieł sztuki plastycznej bardzo często omawiam podczas zajęć ze studentami Wydziału Sztuki na przedmiocie

¹³ Tamże, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/podstawa-programowa-przedmiotu-plastyka-iv-viii.pdf> [kwiecień 2017].

¹⁴ J. Lukas, K. Onak, *Do dzieła! Podręcznik do plastyki dla klas IV–VI szkoły podstawowej*, Warszawa 2011, s. 8.

¹⁵ B. Edwards, *Drawing on the Artist Within: A Guide to Innovation, Invention, and Creativity*, New York 1986.

teoria sztuki, a także podczas wykładów dla nauczycieli plastyki czy też słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Opisałam je także w jednej z moich książek¹⁶. W niniejszych rozważaniach przedstawię je w sposób syntetyczny, by stały się pomocne w analizie dzieł plastycznych.

Dzieło sztuki w sensie ogólnym stanowi pojęcie mające tzw. strukturę pojęciową, warstwy lub wartości¹⁷:

- wartości literackie (warstwa przedstawieniowa),
- wartości estetyczne (treści ideowe),
- wartości artystyczne (zamyśl artysty),
- wartości formalne (język plastyki).

Wartości literackie to inaczej tematyka dzieła. Dzieło sztuki, które ma tę warstwę, nazywane jest przedstawiającym (figuratywnym), zaś pozostałe dzieła nazywane są nieprzedstawiającymi (np. architektura, abstrakcje).

Wartości estetyczne to treści ideowe dzieła, a więc rozmaite stany psychiczne, nastroje, wrażenia, refleksje ideowo-moralne, interpretacje zjawisk istniejących, projektowanych itp., które mogą być przekazywane za pomocą przedstawień przedmiotowych i tematycznych, poprzez sztukę abstrakcyjną i użytkową. Treści ideowe dzieł można podzielić w taki sam sposób jak wszelkie czynności człowieka, tj. na poznawcze, emocjonalne i kreatywne.

Wartości artystyczne to zakodowane w dziele sztuki zamiary i przeżycia artystyczne twórcy, które towarzyszyły mu podczas kreacji dzieła. Jeśli odbiorca ma odpowiednie kompetencje kulturowe, owe zamiary są zdolne wywoływać u widzów doznania estetyczne. Wartości artystyczne ujawniają się głównie przez kompozycję dzieła, także przez sposoby jego wykonania i przedstawienia. Bez ich istnienia nie możemy mówić o dziele sztuki. Wszystkie inne treści dzieła muszą znaleźć się w ich zasięgu, aby mogły w sposób emocjonalny oddziaływać na widza.

Wartości formalne to język plastyki, na który składają się m.in.:

Kompozycja, która jest sposobem uporządkowania elementów wizualnych i może wystąpić jako:

1. kompozycja statyczna – oparta na układach pionowych i poziomych, wywołuje wrażenie trwałości i spokoju;
2. kompozycja dynamiczna – sprawiająca wrażenie ruchu, pędu, nietrwałości położenia;
3. kompozycja otwarta – ma tzw. raport, tj. element bądź elementy powtarzające się;
4. kompozycja o charakterze otwartym – polega na swobodnym rozmieszczeniu barw, linii, plam, bez ich ograniczenia na płaszczyźnie obrazu (można ją rozbudowywać we wszystkich kierunkach);

¹⁶ A. Steliga, *Wybrane zagadnienia terapii przez sztukę osób chorych psychicznie*, Kraków 2012, s. 147–152.

¹⁷ J. Canaday, *What is art? An Introduction to Painting, Sculpture, and Architecture*, New York 1981; E.H. Gombrich, *Art and Illusion*, London 1972; H.W. Hemphill, J. Weissman, *Twentieth-Century American Folk Art and Artists*, New York 1974; A.F. Jones, *Wstęp do historii sztuki*, Poznań 1999.

5. kompozycja zamknięta – rozmieszczenie barw, linii i plam jest ściśle ustalone, są one ograniczone na płaszczyźnie obrazu (kompozycja sprawia wrażenie, że żyje tylko w obrazie);
6. kompozycja symetryczna – to rodzaj kompozycji, w której obie połowy, po dwóch stronach osi są do siebie podobne (np. ludzka twarz) lub jednakowe (np. jednoosiowa – motyl, wieloosiowa – tort);
7. kompozycja asymetryczna – charakteryzuje się brakiem lub naruszeniem symetrii. Układ, w którym elementy nie są umieszczone po obu stronach osi, musi być zrównoważony w inny, bardziej skomplikowany sposób.

Kreski odgrywają w dziele sztuki niezwykle istotną rolę: sugerują ruch lub stabilność. Warto pamiętać, że kreska będąca śladem narzędzia (np. ołówka, kredki, flamastra, węgla) w przyrodzie po prostu nie istnieje. Kreski w działach mogą spełniać różnorakie funkcje. I tak:

1. kreska jako kontur (jedynym jej zadaniem jest wyznaczenie obmyślanego przez nas kształtu na płaszczyźnie);
2. kreska jako sposób określania przestrzeni (przedmioty bardziej oddalone wydają się nam mniejsze niż te z przodu, są stworzone cieńszymi i delikatniejszymi kreskami);
3. kreska jako sposób określania faktury (np. kreski naśladują cechy powierzchni przedmiotów);
4. kreska jako środek wyrazu artystycznego (każdy artysta rysuje inaczej, zgodnie z własną wrażliwością, własnym temperamentem i zamierzonym sposobem oddania doznań w obcowaniu z naturą).

Cokolwiek obraz przedstawia, zawsze składa się z barwnych plam o przeróżnych wielkościach i kształtach. Istnieją:

1. plamy obwiedzione konturem (żyją na obrazie obok siebie w zgodzie, są oddzielone);
2. plamy ostre (stykają się ze sobą, ale w miejscu, gdzie kończy się jedna, zaczyna się druga);
3. plamy miękkie (barwa plamy na całej powierzchni nie jest jednakowo intensywna, „rozmywa się” ku swoim brzegom, łącząc się z inną).

Barwa – to subiektywne wrażenie, jakie wywołują na nas fale świetlne. Jest wiele pojęć związanych z barwami, którymi uczniowie powinni umieć się posługiwać, m.in.:

1. barwy podstawowe (prymarne, zasadnicze, pierwsze, pierwszorzędowe), są to: czerwona, niebieska, żółta, z nich uzyskuje się barwy pochodne;
2. barwy pochodne (drugorzędowe) tj. zielona, pomarańczowa, fioletowa, powstają ze zmieszania dwóch barw zasadniczych;
3. barwy graniczne – to wynik zmieszania barw pochodnych;
4. barwy chromatyczne – barwy te różnią się długością i częstotliwością światła;
5. barwy achromatyczne – barwy różnią się ilością światła, np. czerni, biel, szarość;
6. barwy lokalne – barwa, w jakiej normalnie widzimy przedmiot w naturalnym otoczeniu, bez względu na sąsiedztwo barwne;

7. relatywizm barw (kontrast równoczesny) – zależność jednego koloru od drugiego;
8. gamy barw – np. gama barw ciepłych i gama barw zimnych;
9. temperatura barw – ciepła, zimna;
10. walor – stopień jasności barw w obrazie;
11. względność barw – prawidłowe przemiany temperatury barw w zależności od otoczenia.

Faktura – to specjalnie ukształtowana cecha powierzchni, która powstaje głównie przez nałożenie i naniesienie. Fakturą można maskować, zmieniać, deformować w zależności od tworzywa, techniki i indywidualnej woli artysty przez ślad narzędzia (*frottage, impast*). Faktura może być: powierzchniowa, wklęsła, wypukła, błyszcząca, matowa, półmatowa, płaska itp.

Światłocien – to zestawienie części ciemnych i jasnych w dziele sztuki. Te części przedmiotu, które skierowane są do światła, mają walor najsłabszy (są najjaśniejsze), a odwrócone od światła – walor najmocniejszy (są najciemniejsze). Te części przedmiotów, które skierowane są do światła bokiem lub pod niewielkim kątem i po których światło się ześlizguje, mają walory o różnych natężeniach szarości.

Bryła – to wartość formalna, która może być użyta w pokazywaniu przestrzeni. Rodzaje brył: pełna, półpełna, ażur, zwarta (tektoniczna), rozczłonkowana (otwarta).

Przestrzeń w sztuce – to obszar lub powierzchnia, na której artysta organizuje kształty i kolory, a malarstwo, rzeźba czy architektura to dziedziny, w których manipulacja przestrzenią (rzeczywistą czy iluzyjną) jest jednym z najważniejszych środków wyrazu. Realnie istniejącymi wymiarami w dziełach malarskich, graficznych i rysunkowych są szerokość i wysokość. Artyści podejmują więc próby przewyciężenia dwuwymiarowości powierzchni obrazu – dlatego istnieją perspektywy:

1. topograficzna – przypomina współczesne mapy terenu, na których obraz widoczny jest „z góry”;
2. kulisowa – elementy dalsze są częściowo zasłonięte przez elementy bliższe;
3. aksonometryczna (równoległa), np. przedstawiona w kole;
4. pasowa (górska, wstęgowa, fryzowa, rzędowa) – elementy bardziej oddalone są umieszczone wyżej;
5. zbieżna (linearna, geometryczna) – podstawową jej zasadą jest pozorne zmniejszanie się wielkości przedmiotu w miarę oddalania od widza oraz pozorna zbieżność ku horyzontowi wszystkich linii biegnących od oka widza do przedmiotu. Występują zbieżne: z jednym punktem zbiegu, z dwoma punktami zbiegu, z lotu ptaka, żabia;
6. powietrzna – w miarę oddalania się w kierunku horyzontu zwiększa się warstwa powietrza między obiektem a obserwującym;
7. malarska – barwy ciepłe przybliżają, zimne oddalają;
8. inwersyjna (odwrócona, hierarchiczna) – przedstawione obiekty rozszerzają się w miarę ich oddalenia od obserwatora;
9. rozbieżna – brak jednego punktu zbiegu linii perspektywicznych znajdujących się na płaszczyźnie obrazu.

Ruch – to zmiana położenia ciała względem innych ciał. Rodzaje ruchów: postępowy, obrotowy, prostoliniowy, krzywoliniowy, zmienny, jednostajny. Ruch może być zasugerowany na obrazie albo w rzeźbie.

Mobile – to rzeźby o konstrukcjach lekkich, z drutów, kolorowych blaszek i innych materiałów, które poruszają się i obracają pod wpływem prądów powietrza lub specjalnych urządzeń.

Do tych wszystkich wymienionych powyżej elementów składowych dzieła sztuki należałoby jeszcze dodać wyobraźnię. „W sztukach plastycznych wyobraźnia nieustannie podpowiadała artystom nowe rozwiązania. Dzięki niej powstawały nowe kierunki w sztuce, wybitne i odkrywcze dzieła, a także nowe techniki plastyczne”¹⁸.

Analiza dzieła sztuki na wybranych przykładach

Dzieło sztuki można poddać analizie na dwóch płaszczyznach: treści i formy. Jak podaje Arthur F. Jones, treść „stanowi przekaz emocjonalny lub intelektualny”, zaś forma „to elementy wizualne użyte w trakcie procesu twórczego, ich wzajemne relacje składające się na kompozycję całości oraz materiał”¹⁹.

W niniejszym tekście analiza dzieła zostanie ukazana na przykładach dzieł malarskich. Można dokonać następujących podziałów malarstwa:

- ze względu na rodzaj: malarstwo realistyczne, symboliczne, iluzjonistyczne i abstrakcyjne;
- ze względu na funkcje: malarstwo monumentalne, sztalugowe, miniaturowe, dekoracyjne (ozdobne) i ścienne;
- ze względu na temat: religijne (m.in. mitologiczne), historyczne (np. batalistyczne), pejzażowe/krajobrazowe (tj. nokturn, weduta, marina, pejzaż ze sztafażem), martwa natura (m.in. *vanitas*), rodzajowe (scenka rodzajowa), portretowe, akt, abstrakcyjne. Tematy mogą się łączyć. I tak można spotkać np. religijną scenkę rodzajową lub historyczny portret;
- ze względu na paletę barw: monochromatyczne i polichromatyczne.

W niniejszym opracowaniu posłużę się dwoma dziełami malarskimi o tej samej tematyce, tj. obrazem Jacques-Louis Davida pt. *Śmierć Marata*²⁰ (Analiza 1) oraz obrazem Jacka Malczewskiego pt. *Śmierć*²¹ (Analiza 2).

Analiza 1

Analiza treści:

Autor: Jacques-Louis David

¹⁸ K. Łapot-Dzierwa, R. Małoszowski, M. Śmigła, *Na ścieżkach wyobraźni. Podręcznik do plastyki dla szkoły podstawowej*, Warszawa 2012, s. 6.

¹⁹ A.F. Jones, dz. cyt., s. 17.

²⁰ Reprodukcję dzieła J.L. Davida z 1793 roku pt. *Śmierć Marata* można znaleźć m.in. w: *Wielcy malarze. Ich życie, inspiracje i dzieło*, 1999, s. 15 oraz <http://historiasztuki.blox.pl/2010/03/Jacques-Louis-David-Smierc-Marata.html> [kwiecień 2017], s. 14.

²¹ Reprodukcję dzieła J. Malczewskiego z 1902 roku pt. *Śmierć* można znaleźć m.in. w: A. Ławniczakowa, *Jacek Malczewski (1854-1929)*, Warszawa 2006, s. 53 lub w: *Wielcy malarze...*, s. 19.

Tytuł: *Śmierć Marata*

Rok powstania: 1793

Wymiary: 165 cm x 128 cm

Podłoże: płótno

W zbiorach: Musees Royaux des Beaux-Arts de Belgique w Brukseli (Belgia)

Dziedzina plastyczna: malarstwo

Technika: malarstwo olejne

Temat: portret historyczny

Rodzaj: malarstwo realistyczno-symboliczne, sztalugowe, monochromatyczne

Treść dzieła sztuki: (uczniowie opisują swoimi słowami to wszystko, co widzą na obrazie).

Treść ideowa: Obraz powstał w czasie trwania rewolucji francuskiej. Na obrazie przedstawiony jest Jean-Paul Marat, jeden z jej najradykałniejszych przywódców, a zarazem osobisty przyjaciel Jacques-Louis Davida. Marata zasztyletowała żyrondystka Charlotta Corday 13 lipca 1793 roku. David został wezwany na miejsce zbrodni i zobaczył Marata leżącego na podłodze, w ubraniu. Jednak, aby uheroiczyć jego śmierć, artysta maluje go jako męczennika rewolucji – świeckiego męczennika. Dodatkowo pokazuje go nagim, czym nawiązuje do motywów ze starożytności. Na obrazie wanna wystylizowana jest na antyczny sarkofag, to z kolei oświeceniowe nawiązywanie do antyku. Sama postać Marata (zwłaszcza jego zwisające ramię) przywodzi na myśl wyobrażenia Chrystusa w scenach zdjęcia z krzyża. Dlaczego wanna? Marat często zażywał kąpiele, które przynosiły ulgę w jego chorobie dermatologicznej; w wannie także pracował. W takiej właśnie chwili, według obrazu Davida, zastała go Charlotte. Morderczyni została przez niego wpuszczona, gdyż twierdziła, że ma do przekazania ważne wiadomości.

Obraz jest nowatorski, ponieważ dotychczas bardzo rzadko w malarstwie ukazywano śmierć osoby świeckiej. Atmosferę dzieła cechuje wyciszenie i spokój m.in. dzięki zastosowanej kompozycji (duża pusta przestrzeń, piony i poziomy), a także poprzez ukazanie zmarłej osoby jakby śpiącej. W fizjonomii modelu nie widać walki ze śmiercią i gdyby nie oryginalny tytuł dzieła, który brzmi *Zabójstwo Marata* i narzędzie zbrodni – sztylet, widz nie domyśliłby się, że został on zamordowany. Aby podkreślić atmosferę całego zdarzenia, autor maluje tło obrazu ciemnymi barwami. Marat ma głowę owiniętą w „białe szaty”, co jest nawiązaniem do antycznego stroju. Bohater omawianego obrazu wydawał gazetę „L’Ami du peuple”; jego pióro – broń dziennikarza – spoczywa obok zakrwawionego narzędzia zbrodni. Obraz stał się jednym ze sztandarowych dzieł okresu rewolucji, a przez wielu historyków dawnych i współczesnych uznawany jest za najwybitniejszy w dorobku Davida²².

Analiza formy:

Kompozycja: zamknięta, statyczna, asymetryczna

Plany w obrazie: dwa – postać (1) i tło (2)

Kreska: rodzaj faktury

²² *Wielcy malarze...*, s. 15 oraz <http://historiasztuki.blox.pl/2010/03/Jacques-Louis-David-Smierc-Marata.html> [kwiecień 2017].

Barwa: wąska gama barw, malarstwo walorowe
Faktura: gładka (1), ziarnista (2)
Kontrast: pionowy/poziomy, plan (1) i (2)
Światło: ostre (naturalne) i rozproszone (sztuczne)
Perspektywa: malarska

Analiza 2

Analiza treści:

Autor: Jacek Malczewski

Tytuł: *Śmierć*

Rok powstania: 1902

Wymiary: 98 cm x 75 cm

Podłoże: płótno

W zbiorach: Muzeum Narodowe w Warszawie (Polska)

Dziedzina plastyczna: malarstwo

Technika: malarstwo olejne

Temat: scenka rodzajowa

Rodzaj: malarstwo realistyczno-symboliczne, sztalugowe, monochromatyczne

Treść dzieła sztuki: Obraz ukazuje młodą kobietę o bujnych kształtach z kosą w ręku. Przed kobietą klęczy starzec z medalikiem na szyi i ze złożonymi do modlitwy rękoma. Oddaje się jej mocy z ufnością, bez strachu. Śmierć pochyla się nad nim dobrotliwie i z powagą kładzie dłonie na jego zmęczone oczy, przynosząc spokój i ukojenie. Scena rozgrywa się na tle wiejskiego krajobrazu, w dali widać otoczone drzewami ludzkie domostwa. Prawdopodobnie to dwór w Wielgim, w którym malarz spędził dzieciństwo. W oszczędnej, statycznej kompozycji, w zestawieniu dwóch profili, złożonych modlitewnie dłoniach, łagodnym i pełnym sakramentalnej powagi geście kobiety jest spokój i ukojenie. Żniwa są przecież czasem zbiorów, przypomina o tym leżące na ziemi zżęte zboże. Śmierć może być oczekiwanym wyzwoleniem, wychnieniem po trudach owocnego życia²³.

Treści ideowe: W 1884 roku umiera ukochany ojciec artysty. Wtedy to w malarstwie Jacka Malczewskiego pojawia się powracający motyw śmierci. Malarza spotyka jeszcze jedna tragedia – w 1898 roku traci także matkę. Wówczas w jego twórczości zaczyna występować wątek Thanatosa, zaczerpnięty z antycznych źródeł europejskiej kultury. W latach 1898–1899 powstało szereg obrazów ujmujących motyw śmierci w sposób alegoryczny (m.in. *Thanatos*, *Thanatos I*, *Thanatos II*). Mitologicznemu bogu śmierci Malczewski nadał – przewrotnie – postać młodej kobiety z kosą w dłoniach, a o jej nadprzyrodzonej naturze świadczą skrzydła. Obraz ten zawiera personifikację śmierci:

Śmierć u Malczewskiego to bazujące na popularnej tradycji postacie z kosą, nigdy jednak emblematyczne kościotrupy, lecz urodziwe, uskrzydłone i dorodne żniwiarki, które kojącym gestem kładą palce na oczy wezwanego – najczęściej starego mężczyzny. W obrazach Malczewskiego zjawiają się one zwykle w scenerii przydomowego pejzażu [...], a zmysłowe piękno ich ciał i sugestywna cisza

²³ *Wielcy malarze...*, s. 18.

nocy zdają się obiecywać ostatnie z wtajemniczeń Erosa. [...] Jednak pojęcie śmierci kryje u Malczewskiego obok nuty konsolacyjnej i kojącej, obietnicy wyzwolenia z cierpień życia, także aspekt nieuchronnej kategoryczności, co uderza zwłaszcza w *Thanatosie* z roku 1898 i *Śmierci* z 1902. W obrazach tych konfiguracja motywów, kompozycja i kolor sygnalizują symbolikę momentu granicznego – przejścia z jednej fazy bytu w drugą, a także nadzieję nieśmiertelności i zmartwychwstania²⁴.

Analiza formy:

Kompozycja: zamknięta, statyczna, asymetryczna

Plany w obrazie: cztery (1 – postacie, 2 – pole zboża, 3 – domostwo, 4 – nocne niebo)

Kreska: rodzaj faktury

Barwa: wąska gama barw, walor

Faktura: gładka

Kontrast: plan (1) i (2–4)

Światło: ostre: ilumen – światło boskie (1) i zmierzch (4)

Perspektywa: malarska

Elementy formalne użyte w obrazie *Śmierć* w symboliczny sposób wyrażają znaczenie ideowe dzieła, np. etapy życia człowieka (starości i młodości), biblijna Księga Koheleeta (wszystko zależne jest od czasu, ostatecznie od Boga, jest czas siania i czas zbierania), przemijanie (noc i dzień).

Podsumowanie – funkcje dzieła sztuki plastycznej

Każdy wytwór człowieka pełni nadaną mu (przeznaczoną) funkcję, czyli rolę. Funkcje, jakie twórca nadaje swojemu dziełu, mogą być rozmaite:

1. **Funkcje pozaestetyczne** – użytkowe, dekoracyjne, katartyczne, ekspresyjne, także ideologiczne: sakralne, moralne, polityczne, propagandowe, wreszcie informacyjne, dydaktyczne, wychowawcze, terapeutyczne, kompensacyjne, ludyczne (rozrywkowe) itp.
2. **Funkcje estetyczne** – poruszenie, prowokowanie intelektu i uczuć (dlatego sztuka zawsze towarzyszy uroczystościom, różnym aktom społecznym), zaspokajanie podstawowych potrzeb człowieka, intensyfikacja przeżyć, integracja.

Sztuka jest jakby soczewką skupiającą impulsy biegnące z otaczającego świata do ludzkiej psychiki. Dzieło sztuki może „pomieścić” w postaci zakodowanej treści cały świat człowieka, zarówno ten zewnętrzny, jak i ten wewnętrzny.

Sztuka zaspokaja potrzeby ładu i równowagi w ludzkiej psychice, a więc te wartości, które istnieją we wszechświecie i w przyrodzie. Ład w wewnętrznym porządku sztuki, a także możliwość równoważenia i organizowania różnorodnych elementów pozwalają człowiekowi ogarnąć przeżyciem skomplikowane związki rzeczy i zdarzeń wokół siebie. Sztuka sprzyja koncentracji uwagi poprzez umiejętność izolowa-

²⁴ A. Ławniczakowa, dz. cyt., s. 72–73.

nia podziwianego przedmiotu od otoczenia. Ponadto sztuka ma zdolność tworzenia fikcji, dzięki której dystans między przeżyciem związanym z percepcją sztuki a przeżyciem rzeczywistym chroni przed zbyt silnym szokiem. To pozwala na porównanie z własnymi przeżyciami rzeczywistymi, a także na ich ocenę.

Bibliografia

- Canaday J., *What is art? An Introduction to Painting, Sculpture, and Architecture*, New York 1981.
- Dziennik Ustaw* z dnia 15 stycznia 2009 r., nr 4, poz. 17.
- Edwards B., *Drawing on the Artist Within: A Guide to Innovation, Invention, and Creativity*, New York 1986.
- Gombrich E.H., *Art and Illusion*, London 1972.
- Hemphill H.W., Weissman J., *Twentieth-Century American Folk Art and Artists*, New York 1974.
- Jones A.F., *Wstęp do historii sztuki*, Poznań 1999.
- Kultura – sztuka – edukacja*, t. II, red. B. Kurowska, K. Łapot-Dzierwa, Kraków 2016.
- Lukas J., Onak K., *Do dzieła! Podręcznik do plastyki dla klas IV–VI szkoły podstawowej*, Warszawa 2011.
- Łapot-Dzierwa K., Małoszowski R., Śmigła M., *Na ścieżkach wyobraźni. Podręcznik do plastyki dla szkoły podstawowej*, Warszawa 2012.
- Ławniczakowa A., *Jacek Malczewski (1854–1929)*, Warszawa 2006.
- Steliga A., *Wybrane zagadnienia terapii przez sztukę osób chorych psychicznie*, Kraków 2012.
- Szuścik U., *Edukacja artystyczna – twórczy wymiar działalności studenta. Metodyka nauczania plastyki* [w:] *Kultura – sztuka – edukacja*, t. II, red. B. Kurowska, K. Łapot-Dzierwa, Kraków 2016.
- Szuścik U., *Nowa podstawa programowa przedmiotu „plastyka”*. Komentarz Urszuli Szuścik [w:] *Wybrane problemy edukacji plastycznej dzieci i młodzieży*, red. A. Boguszewska, A. Mazur, Lublin 2013.
- Wielcy malarze. Ich życie, inspiracje i dzieło*, 1999, s. 15 oraz <http://historiasztuki.blox.pl/2010/03/Jacques-Louis-David-Smierc-Marata.html> [kwiecień 2017].
- <http://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12293659/katalog/12403198#12403198> [kwiecień 2017].
- <https://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/nowa-podstawa-programowa-rozpozecie-konsultacji-spoecznych.html> [kwiecień 2017].
- <https://men.gov.pl/projekt-podstawa-programowa> [kwiecień 2017].
- <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/podstawa-programowa-przedmiotu-plastyka-iv-viii.pdf> [kwiecień 2017].

How to „read” a work of art?

Abstract

Education through art is one of the most important and necessary forms of knowledge and human experience. A work of art is a result of the creator’s artistic activity, an objectification of his design and it includes a series of activities. This article discusses the core curriculum for the subject of fine arts, the basic categories of fine arts’ works, and also presents examples of analyses of painting artworks.

Keywords: a work of art, education through art, analysis of painting artworks